

Куницький М.П.

Проблема псевдомотивації політичної поведінки як відображення ризиків демократизації українського суспільства

У статті зроблено спробу аналізу проблеми формування псевдомотивації політичної поведінки українських громадян у контексті демократизації суспільних відносин. Псевдомотивація розглядається як «маскування» реальних мотивів або відсутність актуальної потреби (внутрішньо усвідомленої без необхідності в зовнішньому заохоченні) у політичній участі, що відображається в непослідовному характері політичної поведінки. Зокрема, акцентується увага на впливі зовнішніх умов – суперечностях і ризиках демократизації українського суспільства, масштабності політичної корупції, псевдодіяльності частини політичних партій та громадських організацій. Розглянуто дисбаланс і значне дистанціювання між актуальною та потенційною мотивацією як внутрішнє джерело виникнення псевдомотивів політичної поведінки українських громадян.

Ключові слова: мотиви, псевдомотиви, псевдомотивація політичної поведінки, демократизація, корупція, псевдодіяльність, актуальна й потенційна мотивація.

В статье осуществляется попытка анализа проблемы возникновения псевдомотивации политического поведения украинского общества в контексте демократизации общественных отношений. Псевдомотивация рассматривается как «маскировка» реальных мотивов или отсутствие актуальной потребности (внутренне осознанной без необходимости внешнего стимулирования) в политической участи, что отображается в непоследовательном характере политического поведения. В частности, акцентируется внимание на влиянии внешних

условий – противоречий и рисков демократизации украинского общества, масштабности политической коррупции, псевдодеятельности части политических партий и общественных организаций. Рассмотрен дисбаланс и значительное дистанцирование актуальной и потенциальной мотивации как внутренний источник возникновения псевдомотивов политического поведения украинского общества. **Ключевые слова:** мотивы, псевдомотивы, псевдомотивация политического поведения, демократизация, коррупция, псевдодеятельность, актуальная и потенциальная мотивация.

In the article was attempted the analysis of problem of forming of pseudomotivation of political conduct of the Ukrainian citizens in the context of democratization of public relations. Pseudomotivation is examined as “disguise” of the real reasons or absence of actual requirement (inwardly realized without a necessity for external encouragement) in political participation which is represented on the inconsistent pattern of political behaviour. In particular, attention is accented on influence of external terms – contradictions and risks of democratization of Ukrainian society, scale of political corruption, pseudoactivity of some political parties and part of public organizations. The disbalance and significant distancing were examined between actual and potential motivation as an internal source of origin of pseudoreasons of political conduct of the Ukrainian citizens.

Key words: reasons, pseudoreasons, pseudomotivation of political conduct, democratization, corruption, pseudoactivity, actual and potential motivation.

УДК 323.212

Куницький М.П.,
проректор
Черкаського державного технологічного
університету

Успішність процесів демократизації в Україні зумовлюється сформованою психологічною готовністю суспільства жити відповідно до демократичних норм і цінностей та сприяти його демократичному розвитку. Це своєю чергою актуалізує проблему мотивації політичної поведінки суспільства та його елементів.

Метою статті є аналіз впливу суперечливого характеру та ризиків демократизації суспільних відносин на природу й механізм формування псевдомотивації політичної поведінки українського суспільства.

Досліджуючи це питання, варто звернути увагу на теорію та практику менеджменту. Згідно з положеннями цієї науки у формуванні мотивації політичної участі особистості визначаються такі ключові елементи: а) «мотиватори», тобто суб'єкти й умови, що спонукають людину до політичних дій, серед яких є зовнішні (зовнішні щодо особистості впливи) та внутрішні (внутрішньоособистісні спо-

нукальні сили); б) мотиваційний потенціал (свідчить про готовність особистості до активної віддачі, реалізації політичних знань, умінь, навичок, досвіду); в) розмаїття мотивації політичної участі (розмаїття мотивів як результат значимих потреб); г) спрямованість мотивації (вибір певної форми політичної участі); г) сила мотивації (інтенсивність наміру особистості, ступінь її готовності включитись у політичну сферу з метою досягнення цілей – політична воля). Варто додати ще один важливий компонент – мотиваційний «клімат» (мотиваційне середовище), що позначає певну соціально-психологічну атмосферу, у нашому випадку в суспільстві, яка активізує (або не активізує) громадян на досягнення цілей суспільного розвитку. Крім того, це позначає також ставлення громадян один до одного, до влади та її дій, до мети й стратегії розвитку суспільства, що загалом впливає на формування бажання отримати й удосконалити політичні знання, зацікавленість в участі самої людини

та її усвідомлення. Форми, інтенсивність, спрямованість політичної участі зумовлюються також особливостями функціонування політичних інститутів, політичної культури суспільства та його груп.

Науковці визначають середовище, яке мотивує, і середовище, яке демотивує. Перше пов'язане з такими явищами:

- отриманням задоволення від результатів участі;
- урізноманітненню форм діяльності, що дає змогу розкрити потенціал людини;
- сприянням самостійності й відповідальності за дії;
- можливістю брати участь у прийнятті управлінських рішень;
- стимулюванням до самовдосконалення;
- створенням комфортної комунікації з іншими учасниками політичних відносин;
- довірою до суб'єктів політичної діяльності;
- ефективною комунікацією між владою та суспільством.

Середовище, яке демотивує політичну активність, характеризується такими особливостями:

- значним ступенем неусвідомлення мети суспільного розвитку та напругою в суспільстві;
- недовірою до влади;
- зневірою в можливість захисту своїх інтересів;
- ставленням до політичної сфери як до цинічного, амбіційного змагання вузькогрупових, корумпованих та егоїстичних інтересів;
- низькою якістю політичної освіти й компетентності суб'єктів політичних відносин;
- недостатньою увагою до потреб суспільства з боку влади;
- слабкістю взаємодії всередині громадянського суспільства, а також між громадянським суспільством і владою;
- непрозорістю влади;
- неавторитетністю політичних діячів серед населення, слабкістю контролю за виконанням обіцянок та незадоволенням якістю роботи представників влади;
- особливостями «ментальної карти» українців (яка символізує умови досягнення й реалізації потреб у результаті певних дій у межах певного життєвого світу), якими є певна байдужість до політичної участі, «психологія конформізму» (Є. Головаха, І. Бекешкіна, В. Небоженко).

Зовнішній вплив на формування мотивів політичної поведінки українців здійснюють умови існування – особливості та ризики демократизації суспільства. Зазначимо, що до псевдомотивів звертається Д. Ольшанський, визначаючи їх як один із видів мотивів політичної участі. Науковець зазначає: «Псевдомотиви формуються, як правило, методами пропаганди та викривлюють реальну картину світу, політичні процеси, політичні

відносини» [10, с. 140]. Частина «псевдо» позначає несправжність, удаваність, хибність мотивів, а отже, і характеру діяльності й поведінки. Псевдомотиви підміняють, або «маскують», реальні мотиви, збуджують людину демонструвати чи виправдовувати поведінку, а не цілеспрямовано й усвідомлено діяти відповідно до реальних потреб і бажань. У псевдомотивації людина підміняє справжній мотив поведінки «раціональним псевдомотивом» (Л. Дьоміна, І. Ральнікова) [4]. Подібну раціоналізацію науковці вважають своєрідним психологічним захистом та можливістю адаптуватись до ситуацій, пов'язаних із негативними переживаннями. Водночас вони застерігають, що часте використання такого механізму призводить до неадекватного сприйняття проблем, які виникають.

Оцінюючи мотиваційне середовище, погоджуємось із науковцями в тому, що реалії сьогодення засвідчують в Україні «де-юре демократію, а де-факто – псевдодемократію» [11, с. 93].

Демократія в Україні отримала також назви «імітаційна», «фасадна», а політичний режим характеризується як «гібридний». Цим поняттям західні науковці Г. Доннелл і Ф. Шміттер позначають трансформації поставторитарних режимів, аналізуючи коливання за віссю «авторитаризм – демократія» [14].

Гібридність політичного режиму в Україні, на думку науковців, зумовлюють такі чинники:

- наявність проукраїнської та проєвропейської більшості громадян, які орієнтуються на європейські цінності та готові сприяти демократизаційному розвитку. Водночас слушним є зауваження, що в нашому суспільстві «світ європейських цінностей і демократичних традицій присутній <...> не лише у вигляді боротьби за свободу та гідність, громадянської самоорганізації, пошуку справедливих рішень, він проявляється також як певна анархічність, партикулярність, недовіра до держави та її представників» [12, с. 16];
- суперництво, яке перероджується в конфлікт, між виконавчою та законодавчою гілками влади, що посилює нестабільність і поглиблює системну кризу;
- брак політичної волі суб'єктів влади в проведенні політичних і соціально-економічних реформ;
- війна з Росією, що послаблює громадський контроль та відволікає увагу політично активної частини українського суспільства від проблем демократизаційних процесів;
- значний вплив на прийняття політичних рішень кланово-олігархічних структур та груп тиску [14].

М. Розумний вказує на такі вагомні, на нашу думку, з позиції формування мотивів політичної поведінки чинники, як «архаїчна соціальна організація, побудована на неформальних клієнтелах, неписаних правилах, корупції, тіншовій еконо-

міці; брак досвіду та компетентності суспільства для того, щоб у ньому надійно функціонували механізми представницької демократії; вразливість до пропаганди, нових міфів, провокацій, якими наповнений сучасний медійний і політичний дискурс» [12, с. 16].

З огляду на окреслені особливості процесу демократизації в Україні є підстави стверджувати, що таке мотиваційне середовище сприяє формуванню негативного емоційного стану в суспільстві та відчуття незадоволеності, а також посиленню напруги. Так, за оцінкою експертів – авторів видання «Україна 2016–2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки)», внутрішньополітична ситуація в Україні у 2016 р. характеризувалась високим рівнем турбулентності [15, с. 5]. До вищеназваних причин такого стану науковці додають такі:

а) різке падіння довіри суспільства до владних і політичних інститутів, у тому числі політичних партій, зростання до майже 50% частини громадян, які не підтримують жодну з існуючих політичних сил;

б) «корупційні скандали» – періодичне оприлюднення в українських та іноземних засобах масової комунікації інформації, яка стосувалася причетності до корупційних дій вищих посадових осіб держави, окремих провладних та опозиційних політиків, зарубіжних експертів;

в) оприлюднення декларацій про доходи та майно державних чиновників і політиків вищого рівня [15, с. 5].

В українському суспільстві влада демонструє «камуфляж» меркантильних мотивів діяльності (наприклад, «олігархічний консенсус» замість «коаліційної угоди»; пріоритет неpubлічних дій та усних домовленостей; ідея збереження цілісності країни й солідаризації суспільства прикриває ідею збереження посади, статусу парламентської партії, монополії в бізнесі) та позиціонує (переважно декларуючи) управління суспільством на засадах демократичних цінностей і норм.

Варто зазначити, що одним із зовнішніх чинників формування такої псевдомотивації в умовах демократизаційних змін суспільства є корупція. Фахівцями визначається мінливість її природи, зумовленість форм і видів особливостями політичного режиму, національними «традиціями» політичної корупції, розвитком політичної культури, економічним чинником тощо. Цікавий висновок робить Г. Кохан: «Кожна форма політичної корупції в одній системі може бути поодиноким та хаотичним проявом, а в іншій набути ознак норми» [7, с. 195]. Останній варіант, на нашу думку, найнебезпечніший, оскільки може зруйнувати систему цінностей суспільства, делегітимізувати владу. Серед основних причин розповсюдження та «вкоріненості» цього явища в житті суспільства науковці називають такі:

– політичні: недорозвиненість або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, брак політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні й соціальні реформи; національну політичну культуру, лояльну до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві; політичну нестабільність, відсутність свободи преси, тоталітарний/авторитарний характер усієї політичної системи;

– правові: неефективність системи правозастосування, особливо у сфері регуляторного й дозвоільного законодавства; слабкість, підконтрольність судової системи; відсутність механізму стримувань і противаг;

– економічні: надмірне оподаткування, наявність «тіньової» економіки та слабке державне регулювання економіки; відсутність конкуренції у сфері державних закупівель; метод здійснення приватизації; орієнтованість владної верхівки лише на збір ренти тощо [7, с. 200].

Слушним є такий висновок Г. Кохан: «Жоден політичний режим не передбачає абсолютного захисту від корупції, у тому числі й розвинена демократія. <...> Водночас здатність демократії протистояти політичній корупції залежить від зрілості демократії, прозорості й демократичності системи вироблення політики, ухвалення політичних рішень, якості урядування та стримуючих чинників – наявності вільних засобів масової інформації, незалежних судів, *розвиненого громадянського суспільства*, дотримання процедури чесних і прозорих виборів» (курсив наш – М. К.) [7, с. 4].

До позитивних здобутків в Україні науковці відносять започаткування реформи судової системи, а також просування реформ у сферах децентралізації, енергетики, освіти, перші підходи до реформування системи охорони здоров'я [15, с. 5]. Варто додати до переваг також отримання безвізового режиму з Європейським Союзом для українців. Крім того, М. Розумний стверджує: «В Україні формується справді нова інституційна основа суспільних відносин, пов'язана насамперед із функціонуванням механізмів конкурентної політики. Це означає, що в Україні розпочато перехід до тієї моделі суспільної організації, яка відома під назвою демократії участі» [12, с. 17]. А демократія участі потребує усвідомленої, цілеспрямованої участі та політично обізнаної особистості.

На виникнення псевдомотивів і формування псевдомотивації впливає процес маніпуляції політичною свідомістю. Через перекручування, приховування чи замовчування інформації формується уявлення про реальні події та блокується свідомість людини. Маніпуляція свідомістю відбувається за допомогою засобів масової комунікації, політичної реклами. Цікаву думку в контексті проблеми формування псевдомотивації пропонує В. Воро-

паєва: «Важлива роль у маніпулюванні політичною свідомістю належить політичному камуфляжу. Він полягає в маскуванні цілей і реальних мотивів, акцентуванні уваги на псевдоцілях та псевдомотивах. Використовуючись у всіх політичних режимах, камуфляж може мати різні цілі: маскування реальної цілі, негативне ставлення до цінностей, створення певного іміджу партії чи класу» [3, с. 181]. Головне в маніпуляції – переконати суспільство в «правильності» часто популістських ідей і дій.

Внутрішнім джерелом виникнення псевдомотивації, на наше переконання, є дисбаланс та значне дистанціювання між актуальною й потенційною мотивацією. Згідно зі структурою мотивації В. Вілюнаса, дії людини зумовлюють актуальні мотиви («те, що спонукає реальну активність людини») та потенційні мотиви («велике коло явищ, які актуальної діяльності не спонукають, проте можуть її спонукати: екс-мотиви (тобто результати діяльності людини в минулому, професійні досягнення, власні якості тощо); невпевненість в успіху; результат вибору серед інших альтернатив (які саме стають активними й потенційними)»). Потенційна мотивація позначає «резервні варіанти життя» та резервні ресурси самої людини як суб'єкта діяльності, тобто те, чи буде мотивація та як саме змінюватись у разі появи перед людиною нових можливостей [2, с. 24].

Актуальна й потенційна мотивації відповідають сформованій системі політичних знань і свідомих переконань, певному типу політичної поведінки. У формуванні мотивації важливою є виокремлена Д. Леонтьєвим регулююча здатність мотивів, що, крім «загального спонукування та спрямування діяльності», може через «процеси ситуативного розвитку» регулювати її перебіг, забезпечуючи стійкість діяльності до її завершення та поступове припинення після вичерпання спонукальної сили або можливості реалізації мотиву [6, с. 183]. Тобто регулююча здатність мотивів може використовуватись із метою зміни діяльності людини (особливо це стосується використання маніпулятивних технологій формування мотивації політичної поведінки, часто за умови несформованих переконань чи поверхових політичних знань).

Псевдомотивація («участь заради участі») формується на основі відсутності актуальної потреби в політичній участі. Актуальна потреба є внутрішньою, усвідомленою потребою в діяльності. Актуальна потреба формує добровільний, ініціативний, свідомий характер політичної участі, яка «не потребує зовнішнього заохочення» [6, с. 182].

В умовах демократизаційних змін актуальна потреба в політичній участі може підмінятися «штучною потребою», що формується за допомогою вольових зусиль або ззовні, коли людина не може чітко пояснити ті чи інші дії (мотивація дій пояснюється як «зроблю про всяк випадок» або

«може стати в нагоді в майбутньому» та науковцями позначається як «потреба в озброєності») [8].

Важливо зазначити, що серед інших шляхів створення мотиваційного потенціалу дії за умов відсутності актуальної потреби науковцями виокремлюються прийняття та вплив суспільних цінностей (мотивація «це важливо для суспільства»), прийняття вимог групи (конформізм) і підпорядкування нормам моралі (засвоєної із середовища). У такій ситуації дії людини пояснюються не усвідомленим бажанням їх робити, а тим, що «так треба для близьких людей», «так прийнято вчиняти», «суспільна мораль того вимагає» [8].

Для українського суспільства залишається невирішеною проблема вироблення його загальної ціннісної основи, проблема усвідомлення цінностей демократії, подвійності моралі, що робить окреслені шляхи формування псевдомотивації досить дієвими.

Потреба в політичній участі чи неучасті узгоджується із загальною спрямованістю особистості. Остання відтворює стійкість мотивів, які домінують у мотиваційній сфері людини, визначає зміст дій, забезпечує віддалену мотивацію, перспективу цих дій, захищає від дезорієнтаційного (маніпулятивного) впливу тощо. Актуальну мотивацію формує сприйняття людиною своєї участі в політичному процесі, суб'єктивне відчуття причетності до політики тощо. Слушною є позиція М. Слюсаревського, який переконаний: «Саме суб'єктивні показники відображають найсуттєвіші аспекти *якісної* специфіки політичної участі, її розвитку» (курсив наш – М. К.) [13, с. 15, 16]. Водночас не виключається також роль ситуативних, тобто таких, що не входять у спрямованість людини, мотивів. Науковцями відзначаються полімотивованість і певна субординаційність мотивів (одні мотиви є провідними та підпорядковують інші) політичної поведінки. Ця риса вказує на складність і динамічність системи мотивів політичної поведінки. Так, О. Коробанова вважає: «Будучи відносно стійкою в кожній людині, система мотивів може змінюватись залежно від тих змін, які відбуваються у внутрішній структурі особистості, а також у зовнішніх умовах її життєдіяльності» [6, с. 182].

Водночас відсутність актуальних потреб політичної участі дає змогу використовувати маніпулятивні технології й прийоми для формування псевдомотивації. Також на формування псевдомотивації політичної поведінки, на наше переконання, впливають особливості процесу політичної соціалізації суспільства, що демократизується. Слушною є думка В. Берези, що суперечливий характер політичної соціалізації в умовах політико-культурної трансформації виявляється, з одного боку, у потребі свідомої, відповідальної, активної особистості, а з іншого – у зростанні тенденції відчуження людини від політичної сфери [1, с. 7].

Для пояснення механізму формування псевдомотивації політичної поведінки в українському суспільстві звернемося до алгоритму формування мотиву С. Рубінштейна: *потяг* → *бажання* → *прагнення* (власне *мотив*).

Потяг є початковою формою прагнення, імпульсом до дії, неусвідомленою потребою. Природа потягу відтворює певний емоційний стан, відчуття незадоволеності існуючим становищем та не пов'язується із зовнішнім об'єктом. Функція потягу – спонукання людини до активного пошуку засобів уникнення цього емоційного стану, стимулювання «когнітивного розроблення потреби» [8].

Результати когнітивної активності, спрямованої на зовнішні об'єкти, трансформують потяг у бажання. М. Кузнецов стверджує: «Бажання – це потяг, що «впізнав» свій предмет. Людина, яка має бажання, знає про той предмет, за допомогою якого вона може задовольнити свою потребу. Бажання містить у собі інформацію тільки про кінцеву мету – бажаний предмет, проте не про засоби й способи його досягнення» [8].

Зрештою, прагнення (мотив) відтворює спрямованість людини не лише на бажаний предмет задоволення потреби, а й на тактичні дії, які приведуть до оволодіння цим предметом (мету діяльності). Результатом алгоритму «потяг → бажання → прагнення» є усвідомлений мотив. Останній пов'язаний з «енергетизуючою, стимулюючою, спрямовуючою та смислоутворюючою силою (волею)» [8].

Відповідно до цього алгоритму можна зауважити, що псевдомотиви – це або внутрішньо не усвідомлені людиною мотиви політичної участі, або усвідомлені на підставі викривленої інформації чи поверхових знань.

Псевдомотивацію характеризує також формальність мотиваторів, викривлений зміст реалій, втрата зв'язків із попередніми мотивами та змістом діяльності, а також домінування емоційності під час прийняття рішень. Ми згодні з вітчизняними науковцями щодо того, що часто, особливо в передвиборчих кампаніях, використовуються матеріальні стимули та квазімотиви, які закладають ґрунт для непослідовної й ситуативної політичної участі [6, с. 182].

Крім того, на формування псевдомотивації політичної поведінки впливають апатія та скептичне ставлення до успіху у вирішенні проблем; слабкий інтерес до суспільних проблем; недостатній рівень політичних знань і досвіду демократичної участі; певні стереотипи; слабкість демократичних традицій; проблема правових гарантій прояву й захисту різних форм активності; ігнорування з боку влади участі громадськості у вирішенні державних питань; псевдогромадський статус та «псевдогромадськість» громадських організацій чи псевдодіяльність політичних партій, які або не існують за місцем реєстрації, або створені під одну особу,

або мають однакову назву та невідому діяльність, або очолювані однією людиною, що зумовлюється намаганням отримати піар-користь (боротьбою за населення та території), фінансовими інтересами [9, с. 247–248].

Псевдодіяльність організацій позначає псевдомотивацію громадської участі більшості населення. Так, брати участь у громадських організаціях громадяни спрямовані, лише якщо «така діяльність принесе конкретну користь мені або моїй сім'ї» (37,4%) та «під загрозою опиниться життя, здоров'я або добробут моїх близьких, і така діяльність буде сприяти ліквідації цієї загрози» (33,2%). Майже 17% громадян вважають, що такою діяльністю будуть займатись лише за умов отримання за це грошей [9, с. 248–249].

На наше переконання, вищезгадані неефективність влади та почуття безсилля й безпорадності українських громадян є сприятливим ґрунтом для формування псевдомотивів, адже подібне соціальне почуття розмиває їхнє чітке уявлення про необхідність свідомої участі в політичному житті, значимість причетності до подій у суспільстві, політичну та громадянську відповідальність, на яку вказують Г. Алмонд і С. Верба.

Шлях перетворення псевдомотивації на усвідомлений мотив політичної поведінки залежить від сформованості демократичної політичної культури. Численні дослідження переконують у домінуючому впливі культури, зокрема й політичної, в умовах демократизації суспільства. Слушним є висновок Р. Інґлгарта, який стверджує: «Синдром цінностей довіри, толерантності, добробуту й участі в прийнятті рішень, виявлений параметром виживання/самовираження, є особливо важливим. Демократія не досягається простим запровадженням інституційних змін або через маневрування еліти. Її виживання залежить від цінностей і вірувань звичайних громадян» [5].

Варто зазначити, що останнім часом спостерігається позитивна тенденція посилення оцінки громадянами власної здатності впливати на суспільні процеси. У жовтні 2012 р. відчували здатність впливати 10,8% громадян, не відчували таку здатність – 78,6%; у 2014 р., відповідно, – 13,7% і 67,2% громадян [9, с. 249]. Це невелике зростання частки людей, які оцінюють власну здатність впливати на суспільні процеси, вказує на тенденцію формування потенційної мотивації успішності громадської участі. А факт, що понад 60% опитаних погодились із тим, що доля країни залежить від кожного з них [9, с. 249], вказує на те, що більшість громадян мають потенційну мотивацію активної участі.

Таким чином, політичну поведінку зумовлюють зовнішні та внутрішні чинники. Перші формують відповідне мотиваційне середовище та впливають на другі. Крім того, вагомими у формуванні усві-

домленої мотивації є особливості політичної культури як суспільства, так і політичної еліти. Саме остання має потужний вплив у процесі створення загальної атмосфери досягнення успіху в політичній сфері. Через інструменти впливу (серед яких – підтримка заохочення до участі чи неучасті в політичному житті, маніпуляції) може посилюватись або, навпаки, знижуватись політична активність суспільства. Ставлення суспільства до політичної сфери мотивує людину або свідомо брати участь, або імітувати, або ігнорувати її.

Визначення проблеми псевдомотивів політичної поведінки, їх природи й чинників формування в сучасному українському суспільстві актуалізує подальші наукові дослідження трансформації псевдомотивації в усвідомлену мотивацію демократичної участі. У теоріях демократизації серед науковців точиться дискусія щодо провідної ролі еліти або громадянського суспільства в успішності процесу демократизації. На наше переконання, це взаємозумовлююча роль, адже і суб'єкти влади, і пересічні громадяни повинні демонструвати затвердження демократичних цінностей у політичній культурі та поведінці.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Береза В. Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції розвитку : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.03 / В. Береза ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2017. – 36 с.
2. Вилюнас В. Психологические механизмы мотивации человека / В. Вилюнас. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 288 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibib.ltd.ua/raznoobrazie-motivatsionnyih-otnosheniy-34474.htm>.
3. Воропаєва В. Метаморфози сучасної політичної свідомості в умовах політичної кризи: соціально-філософський контекст / В. Воропаєва // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2014. – № 57. – С. 175–191.
4. Демина Л. Психологическое здоровье и защитные механизмы личности : [учеб. пособие] / Л. Демина, И. Ральникова. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2005. – 132 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elibrary.asu.ru/xmlui/bitstream/handle/asu/95/book76.pdf?sequence=2>.
5. Інґлґарт Р. Культура і демократія / Р. Інґлґарт // Незалежний культурний часопис «І». – 2008. – № 53. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm>.
6. Коробанова О. Просоціальні мотиви у структурі мотивації політичної участі молоді та їхня динаміка в процесі формування / О. Коробанова // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. – 2013. – Вип. 14. – С. 182–193. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprg_2013_14_22.
7. Кохан Г. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : [монографія] / Г. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.
8. Кузнецов М. Вольова регуляція діяльності: основні закономірності, етапи і механізми / М. Кузнецов // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія». – 2012. – Вип. 43(1). – С. 110–128. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_psykhol_2012_43%281%29_18.
9. Мордовець М. Громадянська активність в Україні: динаміка та основні форми / М. Мордовець // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць / редкол.: С. Ківалов (гол. ред.), Л. Кормич, М. Польовий та ін. – О. : Фенікс, 2014. – Вип. 53. – С. 241–252.
10. Ольшанский Д. Основы политической психологии / Д. Ольшанский. – Екатеринбург : Деловая книга, 2001. – 496 с.
11. Палас Н. Демократія як політична цінність та становлення її в українському суспільстві / Н. Палас // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2013. – Вип. 25. – С. 91–95. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/21108/1/16-91-95.pdf>.
12. Розумний М. Виклики національного самовизначення : [монографія] / М. Розумний. – К. : НІСД, 2016. – 196 с.
13. Слюсаревський М. Політична участь як особливий «зріз» політичної поведінки / М. Слюсаревський // Політичний менеджмент. – 2009. – № 5. – С. 7–17.
14. Томахів В. Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій / В. Томахів // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип. 19(1). – С. 336–342. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19(1)_40).
15. Україна 2016–2017: ознаки прогресу та симптоми розчарування (аналітичні оцінки) / [Ю. Якименко (кер. проекту) та ін.] ; ред.: А. Чернова (укр. версія), В. Клименко (англ. версія). – К., 2016. – 94 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://razumkov.org.ua/uploads/article/2016-2017_Pidsumky.pdf.